डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको खण्डकाव्यकारिता

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग

स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष दसौँ

पत्रको प्रयोजनार्थ

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

जुना कार्की

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६८

डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको खण्डकाव्यकारिता

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग

स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष दसौँ

पत्रको प्रयोजनार्थ

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

जुना कार्की

त्रि.वि.दर्ता नं.६–२–३८–२१२६–२००१

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६८

शोध निर्देशकको मन्तव्य

नेपाली एम्.ए. (शैक्षिक वर्ष २०६४-६६) दोस्रो वर्षकी विद्यार्थी जुना कार्कीले **डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको खण्डकाव्यकारिता** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको यस शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६८ । १२ ।२९

....

डा. कृष्णहरि बराल

सहप्राध्यापक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्रा जुना कार्की स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको **डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको खण्डकाव्यकारिता** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतम (विभागीय प्रमुख)	____________________
सहप्रा. डा. कृष्णहरि बराल (शोध निर्देशक)	____________________
विष्णुप्रसाद ज्ञवाली (बाह्य परीक्षक)	____________________

मितिः २०६८/०१/०७

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा श्रद्धेय गुरु सह प्रा.डा. कृष्णहरि बरालको निर्देशनमा तयार पारेको छु । यसको शीर्षक **डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको खण्डकाव्यकारिता** रहेको छ । आफ्नो कार्य व्यस्तताकाबीच पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा अति नै अमूल्य सरसल्लाह एवम् मार्ग निर्देशन गरी शोधपत्र तयार गर्नमा सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरु प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम ज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारी गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक सामग्री व्यवस्थापन गरी सहयोग गर्ने त्रि.वि.केन्द्रीय पुस्तकालय तथा आवश्यक पुस्तक र पत्र पत्रिकाका साथै विभिन्न जानकारी उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने शोधनायक डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालप्रति हृदयदेखि नै कृजज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मेरो अध्ययनलाई सुरुदेखि यहाँसम्म ल्याई पुऱ्याउन सदैव हार्दिक उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने पुज्य पिता विष्णुबहादुर कार्की र माता मन कार्कीप्रति सदा ऋणी रहनेछु । अध्ययनको क्रममा विभिन्न सहयोग सुझाव, सल्लाह र उत्प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने दाजुहरू सागर कार्की र शेखर कार्कीप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्नुका साथै श्रीमान् प्रवीण पाण्डेको सहयोग, साथ र समर्थनको पनि म उच्च सम्मान गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न सामग्री सङ्कलनका क्रममा महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्ने सम्पूर्ण मित्र तथा शुभचिन्तकहरूप्रति धन्यवाद नदिई रहन सक्दिनँ । साथै प्रस्तुत शोधपत्र कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्ने भाइ युवक ओझाप्रति पनि आभारी छु । अन्तमा यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरमा प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति: २०६८/१२/३०
शैक्षिक सत्र: २०६४ - ०६६
क्रमाङ्क : २८०

....
जुना कार्की
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

क.सं.	पृष्ठ
अध्याय एक : शोधपरिचय	**१-६**
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	५
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.७ सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि	५
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	६
अध्याय दुई : डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको जीवनी र व्यक्तित्व	**७-२२**
२.१ डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको जीवनी	७
२.१.१ जन्म र जन्मस्थान	७
२.१.२ वंशपरम्परा	७
२.१.३ बाल्यकाल	८
२.१.४ शिक्षादीक्षा	९
२.१.५ पारिवारिक जीवन	१०
२.१.६ पेसामा संलग्नता	११
२.१.७ व्यक्तिगत रुचि तथा स्वभाव	१२
२.१.८ विभिन्न सङ्घसंस्थामा संलग्नता	१२
२.१.९ पुरस्कार तथा मानसम्मान	१३

२.१.१० साहित्यिक प्रेरणा तथा प्रकाशन १४
२.२ डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको व्यक्तित्व १६
२.२.१ डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको साहित्यिक व्यक्तित्व १६
२.२.१.१ कवि व्यक्तित्व १६
२.२.१.२ खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व १७
२.२.१.३ महाकाव्यकार व्यक्तित्व १७
२.२.१.४ कथाकार व्यक्तित्व १७
२.२.१.५ व्याकरणकार व्यक्तित्व १८
२.२.१.६ निबन्धकार व्यक्तित्व १८
२.२.१.७ सम्पादक व्यक्तित्व १८
२.२.१.८ समालोचक व्यक्तित्व १९
२.२.२ डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको साहित्येतर व्यक्तित्व १९
२.२.२.१ शारीरिक व्यक्तित्व २०
२.२.२.२ जागिरे व्यक्तित्व २०
२.२.२.३ सामाजिक व्यक्तित्व २१
२.२.२.४ धार्मिक व्यक्तित्व २१
२.२.२.५ राजनैतिक व्यक्तित्व २२

अध्याय तीन : खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप २३-५०
३.१ साहित्यका सन्दर्भमा खण्डकाव्य २३
३.१.१ साहित्यका एक विधाका रूपमा कविता २५
३.१.१.१ कविताका विविध रूप र आयाम २५
३.१.२ कविताको मझौला रूप खण्डकाव्य २७
३.१.२.१ खण्डकाव्य सम्बन्धी पूर्वीय चिन्तन २९
३.१.२.२ खण्डकाव्य सम्बन्धी पाश्चात्य चिन्तन ३२

३.१.२.३ नेपाली साहित्यमा खण्डकाव्य सम्बन्धी चिन्तन ३४

३.२ खण्डकाव्यका तत्त्वहरू ३६

३.२.१ शीर्षक ३७

३.२.२ कथावस्तु तथा भाव ३८

३.२.३ परिवेश ४०

३.२.४ लयविधान ४१

३.२.५ बिम्ब तथा प्रतीकविधान ४२

३.२.६ संरचना/सर्गविधान ४३

३.२.७ रसविधान ४३

३.२.८ भाषाशैली ४४

३.३ खण्डकाव्यको विश्लेषण गर्ने आधार ४४

३.३.१ कृतिगत सन्दर्भ (प्रेरणा, लेखन तथा प्रकाशन) ४६

३.३.२ शीर्षकीकरण र विषयवस्तुगत स्रोत ४६

३.३.३ प्रबन्धविधान ४६

३.३.४ भावविधान ४६

३.३.५ लयविधान ४७

३.३.६ उक्तिढाँचा ४७

३.३.७ भाषाशैली ४७

३.३.८ छन्दविधान ४७

३.३.९ बिम्बालङ्कार प्रयोग ४८

३.३.१० संरचना ४८

३.३.११ परिवेशविधान ४९

३.३.१२ पात्रविधान ४९

अध्याय चार : डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालका खण्डकाव्यहरूको विवेचन **५१-१४१**

४.१ **थोपल** खण्डकाव्यको विवेचना ५१

४.१.१ प्रेरणा, लेखन तथा प्रकाशन ५१

४.१.२ शीर्षकीकरण र विषयवस्तुको स्रोत ५२

४.१.३ प्रबन्धविधान ५२

४.१.४ परिवेशविधान ५५

४.१.५ रसविधान ५७

४.१.६ संरचना/सर्गविधान ५९

४.१.७ छन्द तथा लयविधान ६०

४.१.८ अलङ्कारविधान ६७

४.१.९ बिम्ब तथा प्रतीकविधान ७१

४.१.१० भाषाशैली ७४

४.१.११ निष्कर्ष ७६

४.२ **रेडक्रस परिचय** खण्डकाव्यको विवेचना ७७

४.२.१ प्रेरणा, लेखन तथा प्रकाशन ७७

४.२.२ शीर्षकीकरण र विषयवस्तुको स्रोत ७८

४.२.३ प्रबन्धविधान ७९

४.२.४ परिवेशविधान ८६

४.२.५ रसविधान ८८

४.२.६ संरचना/सर्गविधान ९०

४.२.७ छन्द तथा लयविधान ९१

४.२.८ अलङ्कारविधान ९६

४.२.९ बिम्ब तथा प्रतीकविधान ९८

४.२.१० भाषाशैली ९९

४.२.११ निष्कर्ष १०१

४.३ **नेपाल दर्शन** खण्डकाव्यको विवेचना १०२

४.३.१ प्रेरणा, लेखन तथा प्रकाशन १०२

४.३.२ शीर्षकीकरण र विषयवस्तुको स्रोत १०३

४.३.३ प्रबन्धविधान १०३

४.३.४ परिवेशविधान १११

४.३.५ रसविधान ११५

४.३.६ संरचना/सर्गविधान ११७

४.३.७ छन्द तथा लयविधान ११८

४.३.८ अलङ्कारविधान १२५

४.३.९ बिम्ब तथा प्रतीकविधान १२८

४.३.१० भाषाशैली १३०

४.३.११ निष्कर्ष १३३

४.४ डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालका खण्डकाव्यात्मक प्रवृत्तिहरू १३४

४.४.१ प्रकृतिप्रेम १३४

४.४.२ अध्यात्मिक चिन्तन १३५

४.४.३ देशभक्तिपूर्ण भावना १३५

४.४.४ कारुणिकता १३६

४.४.५ संस्कृत काव्यधाराबाट प्रभावित १३७

४.४.६ स्तुतिवादिता १३७

४.४.७ मानवतावादी चिन्तन १३७

४.४.८ विकृत राजनीतिप्रति वितृष्णा १३८

४.४.९ नेपाली जातिको धर्म-संस्कृतिप्रति प्रेम १३९

४.४.१० कर्ममुखी भावना १३९

४.४.११ थोरै पात्र तथा झिनो आख्यानको प्रयोग १४०

अध्याय पाँच : उपसंहार : सारांश तथा निष्कर्ष १४२-१४९

५.१ सारांश १४२

५.२ निष्कर्ष १४७

सन्दर्भग्रन्थ सूची १५०–१५२